

ment, l'estudi s'acompanya d'un annex on s'especificuen les diferents propietats denotades per la base de tots els verbs derivats en {-izar} que formen el corpus.

En l'últim capítol del llibre, «La morfología léxica en el *Portal de léxico hispánico*: resultados del proyecto de investigación (FFI2011-24183)», de l'equip de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat de Girona dirigit per la doctora Glòria Claveria, els autors presenten i resumeixen les dades que ofereix el *Portal de léxico hispánico* en el camp de la morfologia léxica històrica i apunten, en primer lloc, quins són els principals problemes teòrics i metodològics que planteja la investigació en aquest camp, descriuen la relació entre la morfologia léxica i la lexicografia i analitzen de quina manera aquesta relació es reflecteix en l'estructura dels principals diccionaris. En segon lloc, i aquesta és la secció lògicament més extensa de l'article, els autors aporten una interessant informació dels principals treballs publicats en els darrers decennis sobre diferents aspectes de la morfologia léxica: el lector hi pot trobar una relació, degudament comentada, dels treballs relacionats amb la prefixació i la parasíntesi, el desenvolupament de la teoria de la gramaticalització, la qüestió de les rivalitats léxiques, les relacions entre els manlleus i els processos de formació de paraules, les relacions entre el léxic general, el léxic d'especialitat i la morfologia léxica i, finalment, el tractament del léxic derivat en els diccionaris. La informació que proporcionen, equilibrada i ben documentada, permet al lector interessat un coneixement adequat de quin és l'estat de la qüestió de la recerca en cada una de les branques de la morfologia léxica, primer pas imprescindible a l'hora d'emprendre qualsevol nou estudi.

Coloma LLEAL GALCERAN
Universitat de Barcelona

CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2015): *Os xogos de palabras na prensa gratuíta en galego*: De Luns a Venres. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (Colección Limiar, 2), 216 p.

No ano 2015 saíron á luz os dous primeiros números da colección *Limiar* (<<http://www.usc.es/libros/index.php/spic/catalog/series/limiar>>), posta en marcha polo Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela. O obxectivo desta colección é publicar monografías centradas nalgún aspecto relacionado de maneira directa coa lingüística e coa filoloxía galegas. Os traballos, de acceso libre, publícanse en soporte dixital, aínda que existe tamén unha pequena tiraxe en papel. A colección está pensada especialmente para investigadores novos e, segundo se indica na súa páxina de presentación, o seu obxectivo fundamental é canalizar publicacións derivadas de traballos académicos de inicio á investigación.

Tanto esta obra que recensiono como a primeira publicada na colección (Pérez Capelo 2015) teñen a súa orixe, precisamente, en senllos Traballos de Fin de Mestrado. Coa colección *Limiar* dáse, pois, visibilidade a investigacións que doutro xeito quedarían probablemente arrecantadas ou disgregadas en varias publicacións, de modo que cómpre felicitarlos pola existencia desta canle de difusión de tal tipo de traballos no eido da lingüística e da filoloxía galegas.

Os xogos de palabras... é a primeira monografía de corte investigador de Héctor Cajaraville, pero non o seu primeiro libro, pois xa no ano 2012 publicara *O Palabrego*, un diccionario creativo construído sobre xogos de palabras, inspirado, como o mesmo Cajaraville sinala na Introducción do libro, no *Elucidario* de Gonzalo Navaza. A mención desta primeira obra do autor non é gratuíta, pois a descrición de *O Palabrego* sérvenos para sacar á luz os intereses de Cajaraville:

Neste envurullo, o único elemento en común é a recorrencia permanente á vertente lúdica do idioma, tirar proveito da capacidade dunha lingua, neste caso o galego, para se mergullar nos misterios do seu funcionamento, para renovarse constantemente, para ampliar os seus límites e para rir de si mesma (Cajaraville 2012: 2).

Disto trata precisamente o libro que estamos recensionando: da vertente lúdica da lingua, da súa renovación e da ampliación dos seus límites a través dos xogos de palabras. Concretamente, Cajaraville analiza na obra que estudamos os xogos de palabras presentes nos titulares dunha publicación de prensa gratuíta en galego, *De Luns a Venres*, nos seus tres primeiros anos de existencia (desde o 22 de decembro de 2006 ata o 21 de decembro de 2009). Faino en seis capítulos, aos que precede unha introdución, en que o autor explica o obxectivo da obra e o sistema de traballo empregado para analizar e clasificar os titulares. Como anexo figura a listaxe completa de titulares do corpus, ordenados cronoloxicamente e acompañados de información sobre a sección e a data en que apareceron no xornal, así como sobre a páxina do traballo en que son comentados. Se cadra, antes ca unha ordenación cronolóxica dos titulares de acordo coa súa data de aparición no xornal, sería preferible unha ordenación alfabética: esta facilitaríalle ao lector a busca de titulares concretos, pois podería doadamente volver sobre expresións que leu nalgún momento, que reteu ma memoria, pero que non pode localizar no libro.

No capítulo 1, que leva por título «Conceptos previos», o autor ofrece unha caracterización e algunhas reflexións sobre os dous aspectos que se vinculan na monografía: os xogos de palabras (1.1 Xogos de palabras) e os titulares xornalísticos (1.2. Os titulares de prensa). Na introdución ao capítulo, Cajaraville fai unha reflexión sobre o xornalismo, que considera como literatura urxente, motivada ou efémera. Sinala así mesmo que nos últimos tempos, coincidindo precisamente coa aparición da prensa gratuíta, se produciu unha certa renovación na maneira de facer xornalismo: reducíronse os estereotipos e (os estereotipos e o formalismo) o formalismo propios do xénero, para dar paso a unha linguaxe máis creativa, lixeira e accesible (p. 18), onde os xogos de palabras teñen un maior e mellor encaixe. Cómpre sinalar que as ideas expostas polo autor non proceden simplemente da análise teórica, pois Cajaraville é xornalista de formación e profesión: ademais de en *La Voz de Galicia*, o autor foi redactor de *De Luns a Venres*, o xornal cuxos titulares son analizados na obra.

Cajaraville introduce ademais un terceiro apartado no capítulo (1.3. Fraseoloxía e manipulación) para presentar os trazos definitorios das unidades fraseolóxicas, pois, de acordo co autor, «a fraseoloxía está na orixe de gran parte dos titulares xornalísticos concibidos a partir de xogos de palabras» (p. 26). Os mecanismos en que estes se basean non se poderían entender sen ter en conta os trazos caracterizadores de tal tipo de unidades, por un lado a súa fixación e por outro a súa idiomaticidade (isto é, o carácter figurado da maior parte dos fraseoloxismos), trazos que son presentados neste apartado canda os procesos de manipulación e desautomatización: no xogo de palabras prodúcese unha ruptura do funcionamento normal da lingua (onde as unidades fraseolóxicas teñen unha estrutura fixada e se integran no discurso exclusivamente co seu significado idiomático) e esa ruptura produce un estrañamento no receptor da mensaxe. Cajaraville explícanolo de maneira moi plástica:

o resultado é unha mestura de pracer ante a grata sorpresa dunha manipulación enxeñosa e o sosego que proporciona sabermos que, pese á novidade, por detrás segue viva a expresión coñecida. É dicir, asistimos a unha sorte de *golpe de estado* na república da lingua, pero resulta que desta volta o goberno lexítimo non só o consente, senón que mesmo o ampara (p. 35).

O autor integra dentro das unidades fraseolóxicas os títulos (de libros, de cancións, de películas etc.), algo que, como el mesmo sinala (p. 28, nota 9), é bastante discutible. Unha simple ollada á listaxe de titulares que conforman o corpus, que se ofrece ao final do libro, deixa ás claras que un gran número deles foron creados a partir de títulos. Daquela, aínda que non se pode poñer en dúbida a afirmación do autor arriba reproducida relativa á importancia cuantitativa da fraseoloxía nos xogos de palabras, cómpre relativizala de acordo co sinalado, cando menos para *De Luns a Venres*. Bótase de menos que Cajaraville non ofrezca datos sobre a representatividade das unidades fraseolóxicas propiamente ditas en comparación con esoutro tipo de enunciados fixos.

O segundo capítulo («A prensa gratuíta: *De Luns a Venres*») presenta a publicación obxecto de análise: o xornal de prensa gratuíta *De Luns a Venres*, escrito integramente en galego, que actualmente xa non se publica. Despois de contextualizalo no marco da prensa galega, informa sobre a súa estrutura

formal e de contidos, sobre a súa proposta informativa e finalmente, sobre o perfil dos dez xornalistas que pasaron pola redacción do periódico durante os tres anos analizados na monografía.

No terceiro capítulo, «Categorización», o autor explica que tipos de titulares foron analizados e os grupos en que foron clasificados, así como aqueles que quedaron fóra do estudo. O número final de titulares que conforman o corpus é de 518 e en todos eles, de acordo co autor, «hai unha clara e consciente intención de xogar coas palabras, xa sexa polo seu emprego anómalo (é dicir, rachando as convencións e os clixés habituais), ou traballando sobre a súa aparencia formal, isto é, sobre o seu significado» (p. 43). Tales titulares foron categorizados en seis grupos, que o autor presenta brevemente neste capítulo e que non son excluíntes entre si: recontextualización, diloxía, ruptura, proximidade fónica, morfoloxía e outros recursos. A seguir, Cajaraville categoriza os tipos de titulares que, a pesar de implicaren certo grao de creatividade (cando menos tomando como referencia os titulares «clásicos»), quedaron fóra da análise. O título de cada subapartado dá-nos unha pista sobre as características dos distintos subgrupos: «Só coñecemento compartido», «Só expresións fixadas», «Expresividade ou énfase», «Repeticións simples», «Comparacións, metáforas ou metonimias» e «Xogos de palabras xa existentes».

O cuarto capítulo, de tan só tres páxinas, ofrece a distribución dos titulares estudados por anos e por seccións do xornal. O autor mostra a través dun gráfico como se produce unha progresión no emprego de xogos de palabras ao longo dos tres anos analizados. Con respecto ás seccións, a que leva por título «Un respiro» é a que rexistra un maior número de xogos de palabras, o que o autor atribúe ao tipo de temática e á concepción desta sección, dedicada á «actualidade máis desenfadada» (p. 39).

O capítulo quinto é o máis longo da monografía e o cerne do traballo, pois nel Cajaraville clasifica e analiza os titulares de acordo co tipo de mecanismo que sustenta o xogo de palabras. Así, o capítulo está dividido en seis apartados correspondentes aos seis tipos de recursos mencionados máis arriba. Cada apartado remata coa listaxe de titulares encadrables nel, ordenados cronoloxicamente e asignados á sección do xornal que lles corresponde.

Nos titulares situados baixo o apartado «Recontextualización» (5.1), que aborda o terceiro recurso máis frecuente, encontramos enunciados fixos asociados a un contexto diferente a aquel con que se vinculan habitualmente. Por exemplo, o titular *Galicia, sitio distinto*, que emprega o nome da famosa canción do grupo *Os Resentidos*, é aproveitado para dar conta de que o único colexio electoral que quedou pendente de confirmación nas eleccións xerais de 2008 foi un colexio galego, en concreto de Valdoviño, na Coruña. O esquema deste capítulo e o dos dous seguintes é similar: despois dunha introdución sobre o recurso e os datos atopados, establécense subclasificacións nel. Neste caso, distínguese en primeiro lugar entre recontextualización simple e recontextualización con outros recursos asociados (isto é, con ruptura ou con diloxía) e en segundo lugar, os titulares clasifícanse de acordo coa procedencia dos enunciados recontextualizados: o cine é o ámbito máis produtivo: «Un cuarto con vistas», «Tres cachorriños e un biberón», «‘Os intocables’ do Ribeiro» etc. Tanto este capítulo como os dous seguintes, péchanse coa presentación dunha serie de expresións que se empregan en máis dun titular (reutilización) e coa listaxe de titulares arriba comentada, enriquecida desta volta coa información sobre o ámbito de procedencia dos enunciados manipulados (cine, música, televisión, publicidade, vida cotiá etc.).

No apartado dedicado ao recurso da «Diloxía» (5.2), o máis frecuente dos recursos empregados no corpus, Cajaraville analiza os titulares en que unha palabra ou expresión se emprega con dous significados distintos nun mesmo enunciado. Sería, por exemplo, un caso de diloxía o titular «Un deporte de peso» empregado nunha noticia sobre o sumo, pois xógase co sentido literal e figurado de *de peso*: ‘pesado’ e ‘de importancia’. Neste apartado establécese unha distinción entre diloxía creada sobre unha expresión pluriverbal e sobre unha expresión monoverbal e dentro de cada unha destas subclasificacións, os titulares analízanse de acordo co momento en que o lector se fai consciente da diloxía (que pode ser ao ler o propio titular, o subtítulo ou o corpo da noticia ou nuns poucos casos ao observar a imaxe que a acompaña, que é incorporada no traballo). Así mesmo, Cajaraville analiza e exemplifica dentro das dúas subclasificacións os recursos empregados para que o lector actualice o segundo sentido, máis alá do emprego de imaxes: vinculación temática da información co sentido literal da palabra ou da expresión, emprego de marcas textuais como as comiñas ou o xogo con maiúsculas e minúsculas, cople-

senza de varias expresións que comparten un mesmo compoñente etc. Remata o apartado coa presentación dunha serie de titulares en que se encadean varias figuras (por exemplo, «A abella ten nova colmea» para ofrecer unha nova sobre Rumasa, empresa que tiña como logotipo unha abella, e sobre o novo imperio empresarial que se estaba creando), cos exemplos de reutilización e coa listaxe de titulares do grupo, ampliada cunha nova columna en que se recolle a palabra ou expresión que dá pé á diloxía.

En 5.3 analízanse os titulares encadrables baixo o mecanismo da «Ruptura», o segundo máis frecuente, consistente na introdución dalgún tipo de cambio nun enunciado fixado. Así, por exemplo, teríamos un caso de ruptura en «Non é flúor todo o que reloce», titular sobre un accidente de tráfico dun camión que transportaba pasta de dentes e que levaba ademais un depósito oculto con gasóleo agrícola (p. 168, nota 161), e onde ten lugar unha ruptura da expresión fixa *Non é ouro todo o que reloce*. Neste apartado os diferentes titulares clasifícanse de acordo co mecanismo concreto en que se basea a ruptura: substitución, como no exemplo anterior (con diferentes subtipos), acurtamento, extensión, cambio de polaridade do enunciado, cambio de modalidade, cambio de orde dos compoñentes da expresión etc. No caso dalgúns dos acurtamentos con que o autor exemplifica este subrecurso, sería discutible que esteamos propiamente ante xogos de palabras: expresións como «De tal pau...» ou «Dime con quen andas...», en que se suprime a segunda parte do refrán, son moi habituais nas conversas cotiás (como o mesmo Cajaraville sinala, p. 154) e aínda que é evidente que o lector debe colaborar co autor do titular para completar a expresión, resulta discutible que esteamos ante unha manipulación, ante unha ruptura do uso normal da lingua. O apartado remata cos casos de reutilización e coa listaxe de titulares do grupo, enriquecida desta volta con información sobre o subrecurso concreto en que descansa a ruptura.

En 5.4 preséntanse os titulares situados baixo a categoría «Morfoloxía», que se apoian na relación morfolóxica existente entre dous compoñentes do enunciado («Dúas grandes estrelas que se estrelan») e en 5.5 os situados baixo «Recursos fónicos», en que se recollen os casos de paronomasia («Osama avisa a Obama») e de alteracións («Ler por lecer na cidade do Lérez»). En 5.6 recóllense os 21 titulares non encadrables nos grupos anteriores, aínda que sistematizados tamén de acordo co recurso, pouco frecuente, en que se apoia o xogo de palabras (vínculo inesperado, rexistro inesperado e estranxeirismos). O capítulo 5 remata cunha reflexión sobre a presenza de numerosas voces do castelán nos titulares analizados.

A presentación dos titulares con que Cajaraville ilustra os mecanismos e as subclasificacións é similar ao longo de todo o capítulo 5: o autor ofrece exemplos, acompañados dun número que remite ás listaxes (tanto á final como ás que acompañan cada mecanismo) e dunha explicación da manipulación levada a cabo. Así, por exemplo:

Nicho de emprego -#348- é un clisé procedente do ámbito económico, onde se usa co sentido de ‘área ou parcela na que hai maiores posibilidades laborais nun determinado momento’. Aquí aprovéitase o dobre sentido da expresión para exhumar o seu sentido de ‘tumba’ ou ‘sepultura’, pois a noticia informa da convocatoria dunha praza de sepultureiro no concello de Pontevedra¹ (p. 85).

Aínda que dentro de cada subclasificación o autor só comenta unha mostraxe de titulares (agás cando o número de titulares dun subgrupo é moi reducido), cómpre destacar que no conxunto do traballo absolutamente todos os titulares son explicados (debe terse en conta que os diferentes mecanismos e as diferentes subclasificacións non son excluíntes entre si).

O libro remata coas conclusións, seguidas das referencias bibliográficas e do anexo coa táboa xeral de titulares a que xa aludimos. Nas conclusións, o autor ofrece os resultados máis relevantes alcanzados na investigación, aínda que mostra a súa cautela á hora de extrapolar os datos, debido ao feito de traballar cun único xornal (e dez redactores). Podemos preguntarnos, daquela, se os resultados atinxidos son representativos do funcionamento xeral dos xogos de palabras en galego: por exemplo, é a diloxía o re-

1. Non podemos deixar de chamar a atención sobre o uso por parte de Cajaraville do verbo *exhumar* neste contexto. O gusto do autor polos xogos de palabras fainos dubidar de que sexa accidental.

curso máis frecuente? Só nos titulares de prensa? Só na prensa gratuíta? Só en *De Luns a Venres*? Unicamente novas investigacións baseadas en novos corpora poderán dar resposta a esas preguntas, pero independentemente do alcance das conclusións, o que demostra este traballo é a posibilidade de sistematizar o que só aparentemente é unha maraña de mecanismos diferentes entre si. Isto é posible grazas a unha análise minuciosa, rigorosa e exhaustiva, como a que se encontra neste libro, que ten a virtude, ademais, de ser a primeira monografía sobre os xogos de palabras en galego. Trátase, pois, dunha referencia obrigada para quen queira achegarse a este campo de estudo e dun esteo imprescindible para o que desexe poñer orde neste mundo rico e complexo, pero susceptible de sistematización, como se comproba constantemente no libro.

Quen se achega a esta obra, de lectura doada e amena, contaxiarase ademais da paixón do autor polos xogos de palabras que zumega polas súas páxinas.² Convido pois ao lector interesado a deixarse levar por este libro onde o xornalismo e a lingüística se dan a man e nos acompañan nunha viaxe polos mecanismos da creatividade.

Referencias bibliográficas

- CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2012): *O palabrego*. Bandeira / Pontevedra: Xonix Records.
 CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2015): *De remate*. Vigo: Xerais.
 CAJARAVILLE ARAÚJO, Héctor (2016): *Quen dá a quenda?* Vigo: Xerais.
 NAVAZA, Gonzalo (1999): *Elucidario*. Vigo: Xerais.
 PÉREZ CAPELO, Carolina (2015): *Toponimia e variación dialectal en galego: os topónimos rematados en -oa, -oá, -úa, -uá*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (Colección Limiar, 1).

María ÁLVAREZ DE LA GRANJA
 Instituto da Lingua Galega
 Universidade de Santiago de Compostela

- CAMPS I ARBÓS, Josep / VENY-MESQUIDA, Joan R. (2016): *Poètiques de viva veu. L'Arxiu Sonor de Poesia de Joan Colomines i Puig*. Lleida: Universitat de Lleida / Càtedra Marius Torres / Pagès editors (Meridians, 2), 214 p.

I

Quan en el número 34 d'*Estudis Romànics*, any 2012, publicàrem la necrològica de Joan Colomines i Puig assenyalàrem els quatre possibles camins d'accés i coneixement de la seva obra. Camins que no eren altres que els gèneres que practicà: el teatre, la crítica, la poesia i el memorialisme. Una àmplia activitat que abraça camps diversos i que són un clar testimoni amb la literatura i cultura del país i amb el mateix país a través de la seva literatura i cultura. Les parts d'un tot que sempre lliga.

Colomines tingué la possibilitat i l'encert de recollir amb llibres unitaris tota la seva activitat. Així l'any 1974 publicava *Teatre. 1964-1974* (Edicions 62), el 1979, *La poesia, un combat per Catalunya* (PAM), que recollia la seva crítica, i el 1986, *Autoretrat* (Proa), que reunia la seva poesia. Diversos són els títols memorialístics, però el central és, sens dubte, *El compromís de viure. Apunts de memòria* (1999), amb el qual va guanyar el III Premi Ramon Trías Fargas del mateix any. És un títol que defineix

2. Quen teña lido as creacións literarias do autor, *De remate* e *Quen dá a quenda?*, ademais de *O palabrego* ao que xa aludimos, saberá que esta paixón vai máis alá da teoría e ten unha vertente práctica, que pode comprobarse xa nos títulos das obras (*De remate* presenta as creacións dun xornalista cunha enfermidade terminal).